

U ovom su poglavlju prikazane smjernice koje odgovaraju na pitanje kako primijeniti odgovarajuće etičke principe:

- u fazi planiranja istraživanja
- u fazi provedbe i zaključivanja istraživanja
- u fazi izvještavanja o rezultatima istraživanja

Good science requires good scientists

(Shaughnessy, Zeichmeister i Zeichmeister, 2012, str. 58)

5.1. O etici u psihologiji

Psihologija kao znanost u suvremeno doba zastupa pridržavanje temeljnih etičkih vrednota, koje su kao takve prepoznate davno u povijesti razvoja društva. No, nije oduvijek bilo tako. Negdašnja velika znanstvena otkrića u polju psihologije upravo su žrtvovala istraživačku etiku nauštrb vrijednosti spoznaje, i tim su činom zapravo širom „otvorila vrata“ ozbiljnom i suštinskom razmatranju, kao i obvezi primjene etičkih načela u radu psihologa. Tako je profesionalna kompetentnost preduvjet nužan za kvalitetno djelovanje psihologa, dok je očuvanje integriteta psihologije kao struke odgovornost koju dijele svi psiholozi. Stoga, svaki pojedini psiholog ima etičku obvezu kontinuirano graditi svoje znanje te pri primjeni usvojenog uvijek i nedvojbeno težiti k održanju i poboljšanju kvalitete života onih s kojima se nalazi u profesionalnom kontaktu, kao i društva općenito. Opća deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda (usvojena 10. prosinca 1948. godine) udarila je svojevrstan temelj suvremenim principima etičnog postupanja u profesionalnom radu pojedinih struka istaknuvši ključne težnje pri postupanju u radu s ljudima:

- Princip poštovanja individualne autonomije i slobode
- Princip jednakosti (suzdržavanja od diskriminacije) i pravednosti
- Princip dobronamjernosti
- Princip podržavanja dobrobiti i razvoja
- Princip iskrenosti.

Stremljenje općim etičkim principima, koji dakle proizlaze iz temeljnih ljudskih prava, pomaže stručnjacima koji rade s ljudima da zadrže moralnu poziciju pri obnašanju vlastite profesionalne uloge. Ipak, psiholozi se konkretno u svojem radu nerijetko suočavaju s dvosmislenim i u najmanju ruku

izazovnim etičkim dilemama i pitanjima te trebaju podršku pri njihovu rješavanju i donošenju etički ispravnih odluka. Danas im u tom pomažu pravila strukturirana u nizu dokumenata koji ih obvezuju na moralno i etično postupanje u svojem profesionalnom radu. Ovdje je važno napomenuti kako su ta ista pravila dužni poštovati i studenti psihologije što se ističe u većini kodeksa profesionalnog postupanja psihologa izrijekom (npr. Kodeks Američke asocijacije psihologa – str. 2) ili posredstvom principa koji obvezuju psihologe na etično djelovanje u mentorskom radu (npr. Kodeks etike psihološke djelatnosti – str. 8). U nastavku je istaknuto i ukratko opisano nekoliko temeljnih kodeksa na koje se mogu osloniti psiholozi u našoj zemlji, koji služe kao podrška pri susretu s etičkom dilemom u profesionalnom kontekstu.

5.2. Temeljni etički kodeksi u radu psihologa

5.2.1. Kodeks etike psihološke djelatnosti

Kodeks etike psihološke djelatnosti (u nastavku teksta ovog odlomka: Kodeks) donijela je Hrvatska psihološka komora, strukovna samostalna organizacija hrvatskih psihologa koja štiti integritet psihologije kao struke u Republici Hrvatskoj čuvajući ugled i prava psihologa. Kodeks *sadrži zajednički sustav vrijednosti kojih su se psiholozi obvezni pridržavati u svom stručnom radu* (str. 1, Kodeks etike psihološke djelatnosti). Započinje opisom **Općih odredbi** u kojima se razjašnjava područje i ciljevi djelovanja psihologa uz isticanje opće obveze k pridržavanju najviših etičkih standarda. **Temeljna načela** idući su odlomak, a odnose se na uvažavanje ljudskih prava i dostojanstva osobe, kompetentnost u radu, profesionalnu i znanstvenu odgovornost te očuvanje integriteta znanosti i struke. **Etički standardi** zapravo su temelj Kodeksa, razrađujući preporuke etičnog djelovanja u gotovo svim segmentima rada psihologa. Ukupno ih je četrdeset i dva i temeljna su orijentacija pri susretu s određenom etičkom dilemom. U samom se Kodeksu navodi i preporuka djelovanja u slučaju da određena situacija nije predviđena sadržajem Kodeksa, što je naravno moguće jer rad s ljudima obuhvaća i „sivu zonu“ nepredvidljivih situacija (u slučaju susreta s dilemom za koju ne iznalazimo put rješenja u Kodeksu preporučuje se neformalno savjetovanje s kolegom i/ili formal-

no obraćanje nadležnom tijelu Hrvatske psihološke komore). U **Završnim odredbama** dodatno se ističe obveza poštovanja svih odredbi Kodeksa. Cjeloviti Kodeks u PDF formatu može se pronaći na web-adresi http://www.psiholoska-komora.hr/static/documents/dok_kodeks_etike.pdf.

5.2.2. Etički kodeks istraživanja s djecom

Etički kodeks istraživanja s djecom (u nastavku teksta ovog odlomka: Kodeks) donijelo je Vijeće za djecu Vlade Republike Hrvatske, savjetodavno tijelo Vlade RH usmjereno k zaštiti i promicanju prava djece (u skladu s UN-ovom Konvencijom o pravima djeteta). Obvezni su ga poštovati svi istraživači i njihovi suradnici koji provode i/ili sudjeluju u istraživanjima s djecom ili koja se odnose na djecu (pod djecom misli se na osobe mlađe od 18 godina). Nakon **Preambule** koja ukratko sažima namjenu i sadržaj Kodeksa, navode se **Opća načela** propisujući obveze istraživača koji se upušta u istraživanje u kojem su sudionici djeca. Tu se ističu temeljna načela zaštite dobrobiti djeteta i poštovanja svih ljudskih prava, zaštite privatnosti i anonimnosti identiteta djeteta te pravo na samoodređenje, i na koncu odgovornost prema očuvanju integriteta znanosti i struke. Kodeks nadalje detaljno razrađuje nužne preduvjete za provođenje etički korektnog istraživanja, od onih koji se uklapaju u fazu planiranja istraživanja s djecom (**Opće pretpostavke za provođenje istraživanja**), preko onih koji prethode neposrednom uzimanju podataka (**Pristanak na sudjelovanje u istraživanju**) do onih koji se odnose na sam proces mjerenja (**Posebni postupci tijekom provođenja istraživanja**) i ophođenja prema podacima nakon samog mjerenja (**Zaštita tajnosti podataka, Postupci istraživača nakon provedenog istraživanja**). Nakon razrade etičkih standarda po fazama istraživanja, tekst Kodeksa zaključuje se **Prijelaznim i završnim odredbama** koje konačno ističu obvezu i implikacije (ne)pridržavanja odredbi. Kodeks sadrži i četiri dodatka, od kojih kao korisnu preporuku (poglavito mladim istraživačima!) valja istaknuti **Dodatak C** – 16 pitanja koja istraživač treba uputiti sam sebi, prije planiranja istraživanja s djecom (pitanja se mogu smatrati natuknicama vrlo bitnim za fazu planiranja istraživanja koje ističu sve elemente etičnog postupanja s djecom u istraživanjima). Cjeloviti Kodeks u PDF formatu može se pronaći na web-adresi www.ufzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2013/12/Eticki-kodeks-istrazivanja-s-djecom.pdf.

5.2.3. *Etički principi za psihologe i kodeks ponašanja – Američko udruženje psihologa* (engl. *Ethical principles of psychologists and code of conduct - American Psychological Association*)

Etičke principe za psihologe i kodeks ponašanja (u nastavku teksta ovog odlomka: Kodeks) razradilo je eminentno Američko udruženje psihologa (engl. *American Psychological Association, APA*), i to još davne 1953. godine. Od tada je poznati APA-in Kodeks doživio brojne revizije (na temelju iskustava psihologa u istraživanjima i praksi), a trenutačno je važeća verzija iz 2017. godine. Kodeks obvezuje članove APA-e, no navodi se i obveza odgovornosti ostalih psihologa, studenata psihologije, psiholoških organizacija i profesionalnih udruga koje promoviraju psihološku djelatnost da slijede etičke standarde propisane Kodeksom. S obzirom na detaljnost sadržaja, može se kazati da je gotovo sveobuhvatan kodeks etičkih standarda za psihologe, što i ne iznenađuje s obzirom na to da se razvija i usavršava posljednjih sedamdesetak godina. Upravo zbog svojeg obima, a i važnosti koju je imao za razvoj etičkih kodeksa psihologa u zemljama diljem svijeta, APA-in bi Kodeks trebao biti dio privatne biblioteke svakog psihologa. Započinje **Preambulom** s opisom namjene i kratkim sažetkom područja djelovanja psihologa. Zatim se opisuju **Temeljna načela** ističući podupiranje dobrobiti, povjerenja i odgovornosti prema onima s kojima stupamo u profesionalni kontakt, poštovanje ljudskih prava i dostojanstva te pravedno djelovanje u svakodnevnom radu. **Etičkih standarda** koji suštinski ulaze u područja djelovanja psihologa je ukupno osamdeset i devet. U odnosu na Kodeks etike psihološke djelatnosti, detaljnije razrađuju aspekte kliničkog djelovanja psihologa (posebice u psihoterapiji) te naplaćivanja psiholoških usluga (između ostalog). Cjeloviti Kodeks u PDF formatu može se pronaći na web-adresi www.apa.org/ethics/code/ethics-code-2017.pdf.

5.2.4. *Etički metakodeks – Europska federacija profesionalnih društava psihologa* (engl. *Meta-Code of Ethics - The European Federation of Professional Psychologists Associations*)

Etički metakodeks (u nastavku teksta ovog odlomka: Kodeks) donijelo je europsko udruženje strukovnih asocijacija psihologa – EFPA. Njegova je namjena da udrugama članicama pruži svojevrsan „vodič“ kroz etičke stan-

darde koji bi trebali biti obuhvaćeni u njihovim pojedinačnim kodeksima. U **Preambuli** pojašnjava vlastitu svrhu, nadalje slijede **Etički principi** koji za rad psihologa ključnim ističu poštovanje ljudskih prava i dostojanstva, kompetentnost u radu, odgovornost prema radu te posvećenost očuvanju integriteta psihologije kao znanosti i struke. U odlomku **Sadržaj etičkih kodeksa udruga članica** nabraja i ukratko pojašnjava 20 etičkih standarda koji bi trebali biti sadržajno pokriveni u pojedinačnim etičkim kodeksima udruga psihologa. Kao što proizlazi i iz njegova naziva, ovaj Kodeks možemo smatrati ishodom svojevrsne metaanalize više kodeksa udruga psihologa koje djeluju u različitim zemljama Europe, a može prigodno poslužiti pri izradi vlastitog etičkog kodeksa (recimo neke manje strukovne organizacije koja obnaša psihološku djelatnost). Cjeloviti Kodeks u PDF formatu može se pronaći na web-adresi <http://ethics.efpa.eu/metaand-model-code/meta-code/>.

5.2.5. Zaključno o temeljnim etičkim kodeksima u radu psihologa

Etički standardi profesionalnog postupanja psihologa, propisani navedenim dokumentima, svojevrsna su „zvijezda vodilja“ u svakodnevnom radu i u specifičnim, za stručnjaka izazovnim etički dvojbjenim situacijama. Poznavanje obveza propisanih kodeksom čini pola puta k osvajanju titule *dobrog* stručnjaka, drugu polovicu čini pridržavanje tih obveza. Nadalje, treba biti svjestan međuzavisnosti stručnjaka i društva s kojim su u kontaktu (neposredno ili posredno putem klijenata) kao i etičkih pitanja među sobom. Tako razrješavanje etičkog pitanja ili dileme (kad se pojavi) nužno podrazumijeva dijalog, obično s kolegama, a ponekad i s klijentima (ili s jednim i drugima). Višestruki pogled na izazovnu situaciju uvijek je prednost u odnosu na njezino sagledavanje iz vlastite subjektivne perspektive. Također, etičke dileme rijetko dolaze izolirane, pa se upravo u njihovu sadržaju očituje međusobna isprepletenost etičkih principa. Dobar je stručnjak kompetentan, a kompetentan je ako uz potrebna znanja posjeduje i potrebnu razinu svjesnosti o etičkim normama. Nadalje, svijest o etičkim principima podrazumijeva prije svega zaštitu dobrobiti drugih, čime neposredno iskazujemo i odgovornost prema vlastitom djelovanju, ali i prema očuvanju integriteta svoje struke. Kao što je i istaknuto citatom na početku ovog poglavlja, *dobra znanost zahtijeva*

va dobre znanstvenike: one koji vladaju teorijom, upoznati su s trenutačnim istraživanjima u području, imaju potrebna znanja iz metodologije i svjesni su etičkih principa o kojima valja voditi računa u pojedinim fazama istraživanja. Etika istraživačkog procesa rukovodi se principom zaštite dobrobiti sudionika (Langdridge, 2004) što se može činiti kao uvjet koji nije tako teško zadovoljiti („jednostavno neću namjerno nikom nauditi“). Međutim, utjecaj koji specifična istraživačka procedura može imati na pojedinca teško je predvidjeti jer zapravo malo tog znamo o ljudima koje regrutiramo kao sudionike u vlastitom istraživanju. Ipak, poštujući etičke zahtjeve koji se danas postavljaju pred konkretne faze istraživanja, možemo takve *nepredvidljive* rizike reducirati. U daljnjem tekstu slijedi prikaz etičkih principa o kojima valja voditi računa u pojedinim etapama istraživačkog procesa.

5.3. Etika istraživačkog procesa

5.3.1. Faza planiranja istraživanja

U početnoj fazi istraživačkog procesa u kojoj tek planiramo istraživanje, ključno je razmotriti upravo elemente etike. Istraživanje planiramo tako da bude etično! Dakako, tu nam pomažu postojeći etički kodeksi i pravilnici koji među zasebnim principima ističu etičke elemente znanstvenog rada (npr. Kodeks etike psihološke djelatnosti, članci 23. – 29.). Također, uvijek vrijedi opća preporuka savjetovanja siskusnim pojedincima, a potom i nadležnim tijelima u slučaju etičkih dilema povezanih s pojedinim aspektima planiranog istraživanja (jedan od ciljeva rada Hrvatske psihološke komore jest nadgledanje poštovanja psihološke etike). Propust u fazi planiranja etički korektnog istraživanja reflektira se na čitav znanstveni proces jer narušava legitimitet činjenica koje posljedično „otkrivamo“, kao i dignitet znanosti u društvu (Langdridge, 2004).

Prvi je korak, dakle, osmisлити istraživanje koje je u skladu s nadležnim kodeksom, a u slučaju Hrvatske, to je Kodeks etike psihološke djelatnosti. To konkretno znači da planirano istraživanje treba u suštini uvažavati temeljne etičke standarde. Psiholog istraživač planira istraživački nacrt **uvažavajući ljudska prava** onih koje planira uključiti u istraživanje što znači da je pri ra-

zradi polazišta svoje ideje sasvim nepristran, dok pri oblikovanju zahtjeva koje će postaviti pred sudionike ne diskriminirajući uvažava **dostojanstvo** svakog pojedinca. Unaprijed treba razmišljati o svim onim mjerama koje idu u prilog zaštiti dobrobiti sudionika, kao i drugih ljudi u njihovoj neposrednoj blizini na koje bi istraživanje posredno moglo utjecati. Ideje koje psiholog istraživač zastupa sposoban je potkrijepiti znanstvenim i teorijskim činjenicama, a istovremeno je i svjestan granica vlastitog znanja. **Kompetentan** se istraživač u pripremi istraživanja vodi znanjima koja ima, pri čemu je osjetljiv prema problematici/tehnika/metodama za čiju primjenu tijekom formalnog obrazovanja ili kasnijeg iskustva u praksi nije dovoljno osposobljen. Upravo zahtjev kompetentnosti osobito je naglašen u istraživanjima u kojima su sudionici djeca, stoga se u ovakvom tipu istraživanja sugerira čak i supervizija iskusnih istraživača (Etički kodeks istraživanja s djecom, članci 2.1 – 2.4). Svijest o **profesionalnoj i znanstvenoj odgovornosti** prema svima koji su uključeni u istraživački proces (a to se odnosi i na društvo u cjelini, koje je primatelj informacija proizišlih iz istraživanja) sljedeći je zahtjev koji je direktno u vezi s prethodnim dvama, ali i sa standardom **promicanja integriteta znanosti i struke** kao posljednji od temeljnih etičkih principa. Odgovornost prema vlastitoj profesionalnoj poziciji i znanosti općenito može se promatrati kao aspekt osobnog morala (faze moralnog razvoja u kojoj se nalazimo), pa tako neki istraživači mogu biti više, a neki manje osjetljivi prema etičkim pitanjima općenito.

Etički standardi struke naglašavaju potrebu da u svakom profesionalnom, pa tako i istraživačkom djelovanju postupamo na način da promičemo humane vrijednosti pomagačke struke kojoj kao psiholozi pripadamo. Kad smo posve jasno upoznati s temeljnim etičkim principima, možemo krenuti u razmatranje specifičnih aspekata istraživanja koji se direktno reflektiraju na opći etički standard istraživanja, a to su: (ne)ravnoteža moći između istraživača i sudionika, dozvola institucije, informirani pristanak, pitanje obmane sudionika, naknadno izvještavanje sudionika i izvještavanje o provedenom istraživanju.

(Ne)ravnoteža moći između istraživača i sudionika

Svako psihologijsko istraživanje trebalo bi biti proces suradnje između istraživača i sudionika; to nikako ne bi trebao biti autokratski odnos ispitivača

i njegova ispitanika¹. Istraživač se već svojom socijalnom ulogom, koja ima određeni status u istraživačkom kontekstu (on je taj koji upravlja situacijom i ima potrebna znanja o njoj), ističe u odnosu na „naivnog“ sudionika. Moć „uloge psihologa“ nadilazi kontekst istraživanja, i psiholozi su zapravo često u nadređenoj poziciji u odnosu na pojedince s kojima se nalaze u profesionalnom kontaktu (psiholog koji radi u nastavi autoritet je svojim učenicima, psihoterapeut „vodi“ klijenta prema putu k oporavku ili napretku, psiholog znanstvenik rukovodi asistente koje mentorira itd.). U procesu provedbe istraživanja ta pozicija moći koja je inherentna ulozi istraživača može se odraziti na sudionike na način da osjećaju pritisak za sudjelovanjem u istraživanju samo zato što su u podređenoj poziciji ili tako što opciju odbijanja sudjelovanja percipiraju nepoželjnom, odnosno osjećaju neugodu onda kada odbiju sudjelovati (Howitt i Cramer, 2011).

Kultno psihologijsko istraživanje koje je demonstriralo, između ostalog savsivim specifično i ovaj aspekt istraživačkog konteksta, jest Milgramovo istraživanje poslušnosti autoritetu (Milgram, 1963). Osnovni nalaz spomenutog istraživanja odnosi se na interpretaciju uloge autoriteta-eksperimentatora koji je davao naloge naivnom „ispitaniku“-učitelju da bez obzira na reakcije učenika, nastavi sa zadavanjem i pojačavanjem elektrošokova u slučaju svake pogreške. Poslušnost prema naredbama autoriteta-eksperimentatora protumačila se upravo implicitnom snagom uloge, odnosno moći koja iz nje proizlazi u specifičnom eksperimentalnom kontekstu. Iako je u Milgramovu istraživanju neravnoteža moći eksperimentatora i sudionika zapravo bila predviđena kao eksperimentalna manipulacija, učinak je demonstriran, a poslije repliciran, čak i u prirodnom kontekstu (npr. Bickman, 1974; Burger, 2009; Doliński i sur., 2017).

U svakom slučaju, (ne)ravnoteža moći u istraživačkom kontekstu definira na je u najmanju ruku različitim ulogama onih koji sudjeluju u istraživanju. Zadatak odgovornog istraživača jest da svjestan mogućih etičkih implikacija postojeće (ne)ravnoteže, a koje se očituju preko mogućih efekata na dobrobit sudionika, savjesno isplanira svaki segment procedure prikupljanja podataka, štiteći pri tome autonomiju i dobrobit svojih sudionika. Savjesno planiranje

¹ O značenju promjene terminologije iz „ispitanik“ u „sudionik“ upravo u kontekstu pokušaja ublažavanja socijalnih (situacijskih) utjecaja na samu istraživačku situaciju pogledati više kod Čorkalo Biruški (2014).

podrazumijeva predviđanje mogućih reakcija sudionika kao i vlastitih odgovora na te reakcije. Odgovornost prema pridržavanju istraživačkog nacrtu može nam pomoći u takvom planiranju (članak 27. (4) Kodeksa etike psihološke djelatnosti navodi kako „tijekom istraživanja psiholog komunicira sa sudionicima isključivo u skladu s ograničenjima nacrtu istraživanja i ulogom savjesnog znanstvenika“). Posve pojednostavljeno, svjesni vlastite pozicije pri svakom obraćanju sudioniku trebamo se voditi isključivo onim što istraživački nacrt zahtijeva od nas.

Ovdje valja istaknuti i specifičnost kvalitativnih istraživanja kod kojih je zahtjev prema neprestanoj prilagodbi pozicije istraživača i sudionika zapravo stalno prisutan (Čorkalo Biruški, 2013). Budući da je kod nekih kvalitativnih metoda kontakt sa sudionikom direktan (npr. tijekom intervjua ili fokusne grupe), veće su mogućnosti razvoja intimnije socijalne interakcije između istraživača i sudionika. Sama bi interakcija trebala biti ugodna za sudionike, no ne bi trebala prelaziti granice istraživačkog konteksta. Prelijevanje uloge istraživača na prijateljsku poziciju prema sudioniku etički je rizik kvalitativnih istraživanja jer ometa nepristranu prosudbu istraživača čime utječe na njegovo obraćanje sudioniku i povratno na valjanost odgovora koje sudionik daje. Stoga istraživač koji kreće u kvalitativno istraživanje treba biti posebno oprezan glede svoje uloge u kontekstu istraživačke situacije.

Dozvola institucije

Dozvola institucije za provođenje istraživanja podrazumijeva dozvolu nadležnog etičkog povjerenstva koje evaluira etičke aspekte planiranog istraživanja, a odnosi se i na dozvolu uprave institucije u koju kao istraživači dolazimo kako bismo od njihovih zaposlenika/štićenika prikupili podatke. Coolican (2014) navodi kako u posljednjih nekoliko godina raste zabrinutost za etička pitanja u psihologijskim istraživanjima, a paralelno s njom i broj etičkih povjerenstava. Zadatak takvih povjerenstava jest vrednovanje etičkih aspekata rada psihologa. U članku 24. Kodeksa etike psihološke djelatnosti izričito stoji kako *prije svakog istraživanja psiholog treba tražiti i posjedovati pismeno odobrenje od nadležnih institucija ili organizacija*. Doista, danas gotovo sve ozbiljnije organizacije koje se bave psihološkom djelatnošću, kao i akademske institucije, imaju vlastita tijela nadležna za etička pitanja. Svakako, prije kretanja u

provedbu istraživanja, psiholog treba ishoditi dozvolu za provođenje istraživanja, odnosno uputiti se u postupak prijave istraživačkog plana nadležnom etičkom povjerenstvu. Prikupljanje podataka bez dozvole etičkog povjerenstva institucije u kojoj djelujemo nije dopušteno!

U okviru akademskih institucija, gdje studenti uglavnom završnih godina studija psihologije kreću u prva samostalna istraživanja, obaveza mentora jest nadzor poštovanja etičkih principa, odnosno upućivanje studenta na prijavu istraživanja etičkom povjerenstvu. Dozvola koju etičko povjerenstvo izdaje u pismenom je formatu, a kako je riječ o formalnom dokumentu svakako bi ga trebalo sačuvati. Sama prijava obično zahtijeva popunjavanje unaprijed određenog obrasca u koji se upisuju točne informacije o planiranom istraživanju prema konkretnim kategorijama. U Tablici 5.1. prikazan je primjer obrasca prijave psihologijskog istraživanja etičkom povjerenstvu.

Tablica 5.1. *Primjer obrasca prijave psihologijskog istraživanja etičkom povjerenstvu*

PODATCI O ISTRAŽIVAČU	
Ime i prezime istraživača, kontakt	
Ime i prezime mentora, kontakt	
Institucija iz koje dolazi istraživač	
Institucija iz koje dolazi mentor	
PODATCI O PLANIRANOM ISTRAŽIVANJU	
Naziv istraživanja	Navodi se naslov istraživanja/projekta
Vrsta istraživanja	Obično se definira je li riječ o projektu, doktorskoj disertaciji, diplomskom ili završnom radu, samostalnom istraživanju
Opis istraživanja	Obično se traži opis cilja istraživanja, definiranje uzorka i opis istraživačke metodologije
Etički aspekti istraživanja	<p>Obično se traži:</p> <ul style="list-style-type: none"> - opis ishoda pristanka sudionika na sudjelovanje u istraživanju - pojašnjenje osiguravanja anonimnosti sudionika i zaštite povjerljivosti podataka - opis postupka planiranog naknadnog izvještavanja (davanje povratne informacije sudionicima) - definiranje nagrada za sudionike (ako su planirane) - navođenje rizika/koristi od istraživanja - dodatno pojašnjenje zaštite dobrobiti sudionika (osobito ako je riječ o socijalno osjetljivom istraživanju) - dodatno pojašnjenje zaštite dobrobiti sudionika ako je riječ o istraživanju koje prelazi granice tzv. minimalnog rizika istraživačkog postupka
Potpis istraživača (i mentora)	

Ako se istraživanje provodi u okviru institucije u kojoj djelujemo (npr. psiholog je nastavnik na sveučilištu i provodi istraživanje u kojem su sudionici studenti), dozvola etičkog povjerenstva te institucije dovoljna je da bismo krenuli u proces prikupljanja podataka. No, ako planirani uzorak sudionika u istraživanju pripada nekoj specifičnoj populaciji institucijski „odvojenoj“ od samog istraživača (npr. psiholog je nastavnik na sveučilištu i provodi istraživanje u kojem su sudionici osnovnoškolska djeca), tada treba ishoditi i dozvolu institucije u koju „ulazimo“ kao istraživači (u slučaju prethodnog primjera, dozvolu ravnatelja osnovne škole). U tom slučaju obavezni smo izložiti naš istraživački plan rukovoditelju institucije, priložiti dozvolu etičkog povjerenstva naše matične ustanove, i tražiti od njega pismeno odobrenje za pristupanje zaposlenicima i/ili štitičenicima kako bismo od njih tražili sljedeću „dozvolu“, a to je individualni pristanak sudionika na sudjelovanje u istraživanju.

Informirani pristanak

Informirani pristanak sudionika na sudjelovanje u istraživanju krajnji je ishod socijalnog **ugovora** koji sklapaju istraživač i potencijalni sudionik, nakon što je istraživač informirao sudionika o planiranom istraživanju. Članak 26. (1) Kodeksa etike psihološke djelatnosti navodi kako se *potencijalnim sudionicima mora ponuditi pravo da sami odluče žele li ili ne sudjelovati u ispitivanju, nakon što ih se upozna s njihovim obvezama, ograničenjima, potencijalnim posljedicama i rizicima istraživanja*. Vjerojatno se u ovom trenutku nameću pitanja – što je s eksperimentom/opažanjima ponašanja u prirodnim uvjetima, ili istraživanjima u kojima je obmana sudionika sastavni aspekt procedure? Očigledno, u takvim slučajevima ne možemo sudionika unaprijed upoznati s istraživačkom procedurom (u slučaju opažanja ni s činjenicom da su promatrani), što navodi na zaključak da ne možemo ishoditi *informirani* pristanak. Kodeks etike psihološke djelatnosti štiti nas u ovakvim situacijama, odnosno predviđa ih u članku 27. gdje se navodi kako se od pravila informiranja sudionika unaprijed i točno može odstupiti isključivo onda ne postoji alternativa da se dođe do istih spoznaja za koje se predviđa da bi mogle biti vrlo vrijedne u znanstvenom smislu. Tada smo dužni informiranje sudionika provesti netom nakon prikupljanja podataka, odnosno čim prije je moguće a da se ne naruši istraživački proces (članak 27. (3) Kodeksa etike psihološke djelatnosti).

Ako je riječ o opažanju ponašanja u prirodnim uvjetima, Shaughnessy i suradnici (2012) navode kako bi nadležno etičko povjerenstvo koje evaluira istraživanje trebalo procijeniti narušava li se procedurom privatnost sudionika, odnosno na koji će se način poslije ophoditi s informacijama (s ciljem osiguranja anonimnosti). Odluka o tome što ulazi pod kategoriju privatnog, a što pod kategoriju javnog ponašanja nije uvijek sasvim jasna. Svakako treba razmišljati o socijalnoj osjetljivosti same istraživačke teme, o okruženju u kojem prikupljamo podatke i načinu na koji će rezultati istraživanja biti predstavljeni javnosti. Neke teme koje sadrže elemente rizika, poput kriminalnih ponašanja, seksualno nerestriktivnih strategija ili, primjerice, rasizma zahtijevaju oprezniji pristup zbog svoje osjetljivosti. Opažanje ponašanja parova na javnim mjestima kao što je recimo kafić i nekakav izolirani park ne pruža usporedivu razinu informacija u kontekstu privatnosti. Prikaz rezultata kroz prosjeke ili proporcije štiti pojedinca, no je li to doista dostatno? Shaughnessy i suradnici (2012) ističu kako bi se kod opažanja u prirodnim uvjetima razmatranje informiranog pristanka trebalo voditi informacijom o socijalnoj osjetljivosti podataka koje istraživač prikuplja; diseminacija socijalno osjetljivih informacija o pojedincu ili grupama bez njihova (naknadnog) pristanka može se smatrati ozbiljnim etičkim prijestupom.

Posebno etičko pitanje kod ishođenja informiranog pristanka proizlazi iz specifičnosti takve procedure kod osoba koje ne mogu samostalno preuzeti odgovornost za odluku o sudjelovanju. To se odnosi na djecu i osobe smanjenih kognitivnih sposobnosti i/ili poremećenog toka svijesti (npr. osobe s demencijom, pojedinci sa psihičkim oboljenjima). U takvim se slučajevima također treba ponuditi prikladno pojašnjenje za ono što se od osobe traži i tražiti pristanak, međutim, dozvolu treba ishoditi i od zakonskog staratelja odnosno nadležne institucije. Etički kodeks istraživanja s djecom u članku 3. razjašnjava detalje o kojima valja voditi računa kad su sudionici u istraživanju djeca, a tiču se informiranog pristanka. Ukratko, djeca starija od 14 godina sama daju pismeni ili usmeni pristanak, dok za djecu mlađu od 14 godina pismeni ili usmeni pristanak na sudjelovanje u istraživanju daje roditelj/staratelj. Preporučuje se također djetetu starijem od 7 godina, a mlađem od 14 godina na odgovarajući način pojasniti istraživačku proceduru (uz potpuno informiranje roditelja, dakako).

Nadalje, posebnu pozornost treba obratiti u situacijama pristupa instituci-

analiziranim pojedincima, kao što su, na primjer, zatvorenici ili pacijenti, u smislu iskonske dobrovoljnosti pristanaka koje od njih tražimo, jer kod njih može biti naglašenija „nevidljiva“ socijalna obveza da pristanu (ili zbog straha od posljedica nepristajanja koji može biti racionalan kao i iracionalan, ili zbog percepcije određenih institucijskih dobitaka ako pristanu). Dakle, u takvim slučajevima valjalo bi dodatno razjasniti, a prije svega naglasiti da se traži dobrovoljan pristanak. Prema Shaughnessy i suradnicima (2012) informirani pristanak imamo ako smo pred sudionicima razjasnili i istaknuli baš sve čimbenike koji bi mogli utjecati na njihovu odluku o sudjelovanju.

Informirani pristanak može biti usmeni i/ili pismeni iako porast osjetljivosti za etička pitanja u modernoj znanosti sugerira kako bi radi vlastite zaštite istraživača bilo ipak uputno i posjedovanje pismenog informiranog pristanka sudionika na sudjelovanje u istraživanju. Kod istraživanja čija procedura prelazi granice minimalnog rizika istraživačkog postupka, pismeni pristanak je nužan, no nije ujedno i konačan – iz tog razloga istraživač bi trebao biti prisutan za sva dodatna pojašnjenja oko procedure ako to sudionik zahtijeva (Shaughnessy i sur., 2012; Salkind, 2018; Price, Jhangiani i Chiang, 2013).

Kada je riječ o sadržaju informiranog pristanka, Shaughnessy i suradnici (2012) sugeriraju nekoliko općih savjeta:

- trebalo bi izbjegavati stručnu terminologiju i tehničke izraze
- trebalo bi izbjegavati korištenje prvog lica (npr. „Ovim putem pristajem na...“) jer sugerira na predaju autonomnih prava, odnosno uputno je koristiti se općim/informirajućim frazama (npr. „Ako pristanete na sudjelovanje u istraživanju, od vas će se tražiti da...“)
- trebalo bi istaknuti (zakonska) prava sudionika, kao i pojasniti pravno tumačenje informiranog pristanka.

U Tablici 5.2. prikazan je primjer obrasca pismenog informiranog pristanka koji može poslužiti pri izradi vlastitog obrasca specifičnog za konkretno istraživanje.

Tablica 5.2. *Primjer obrasca pismenog informiranog pristanka*

PODATCI O ISTRAŽIVAČU	
Ime i prezime istraživača, kontakt, institucija (navode se i podatci o mentoru kod diplomskih, magistarskih, doktorskih radova)	
PODATCI O ISTRAŽIVANJU RELEVANTNI ZA PRISTANAK	
Svrha istraživanja	Obično se navodi cilj istraživanja te se ističe kako se potpuni uvid u zaključke, rezultate i općenito informacije o istraživanju može dobiti nakon završetka postupka istraživanja od istraživača (osobito važno istaknuti u situacijama kad postupak uključuje obmanu).
Postupak istraživanja	Ovdje se detaljno opisuje postupak istraživanja i svega onog što će se od sudionika tražiti pri prikupljanju podataka. Nužno je navesti kako je pristanak dobrovoljan te kako sudionik u bilo kojem trenutku može slobodno i bez posljedica odustati od sudjelovanja (ili dijela procedure). Pred kraj se ističe obveza poštovanja anonimnosti podataka i identiteta sudionika te se istraživač na to obvezuje.
Dobiti/rizici istraživanja	Ako istraživanje ne prelazi tzv. minimalni rizik istraživačkog postupka, ovdje se navodi kako sudionik u istraživanju neće biti izložen riziku od neugode ili stresa većem od onog koji je prisutan u svakodnevnim životnim situacijama. Ako se predviđa kako bi istraživački postupak mogao prouzročiti negativne reakcije kod sudionika, takva se očekivanja ovdje trebaju detaljno izložiti. Prema članku 27. (1) Kodeksa etike psihološke djelatnosti <i>psiholog ne smije krivo informirati sudionike o eventualnim neugodnim aspektima sudjelovanja u istraživanju, a koja bi mogla utjecati na njihovu odluku da sudjeluju (npr. negativna emocionalna stanja, fizički rizici, bol i slično)</i> . Koliko detaljno treba ići u opis istraživačke procedure, ovisi o procjeni razine informacija koje su potrebne da sudionik shvati što ga u istraživanju očekuje a da bismo mi kao istraživači bili sigurni da nismo „zaobišli“ potpuno informiranje oko neugodnih procedura. Ovo, dakako, uključuje i predviđanje „skrivenih stanja“ poput neugodnih emocija koje bi se, recimo, mogle javiti pri izvještavanju o socijalno i/ili osobno osjetljivom temama (npr. pripisivanje odgovornosti žrtve za silovanje ili osobna trauma silovanja). Svakako treba ponuditi i pojasniti način zbrinjavanja neugodnih posljedica sudjelovanja. U slučajevima kada se jasno mogu pretpostaviti određene nezanemarive dobiti od sudjelovanja u istraživanju (poput uvida u vlastite stavove, emocionalne reakcije, sposobnosti i sl.) treba ih istaknuti. Također, navodi se važnost istraživanja za društvo ili znanost općenito.
Ostale informacije	Ovdje se može, ako istraživačka procedura to predviđa, pojasniti potencijalnom sudioniku kada i na koji način može doći do potpunih informacija o istraživanju (tzv. naknadno izvještavanje). Također, ako je predviđeno, pojašnjava se kada i na koji način sudionici mogu biti zbrinuti ako dožive određenu neugodu pri postupku istraživanja (npr. savjetodavni razgovor nakon istraživanja). Valja navesti kontakt nadležnog etičkog povjerenstva kojem se sudionik može obratiti u slučaju bilo kakvih pitanja ili dilema u vezi s istraživanjem. Na kraju, može se još jednom istaknuti obveza čuvanja anonimnosti identiteta i podataka, kao i dobrovoljnost sudjelovanja u istraživanju. Sudionik mora dobiti informaciju da dani pristanak može povući u bilo kojem trenutku, bez ikakvih posljedica.
Potpis sudionika i istraživača te datum	

Nakon pregleda informacija koje obuhvaća **potpuni** informirani pristanak, treba spomenuti i jednu vrstu istraživanja kod koje može postojati zahtjev za popunjavanjem pismenog obrasca pristanka prije samog sudjelovanja u istraživanju, no koji nam ni tada ne garantira da smo doista dobili **informirani** pristanak. Riječ je, dakako, o *online* istraživanjima. Jednostavan klik na „Slažem se“ (engl. *I agree*) ikonu ključan je potez u virtualnom svijetu i možemo reći da takav potez uglavnom moderira sljedeće ponašanje. Međutim, kada je riječ o etičkoj osjetljivosti prema znanstvenim istraživanjima, upravo je istraživač glavna i odgovorna osoba, stoga je na njemu osigurati kako u ovom slučaju jednostavan „klik“ nije rutinska radnja. Kraut i suradnici (2004) preporučuju kratku provjeru razumijevanja informiranog pristanka u vidu svojevrsnog minutesta kojim bi se provjerilo koliko je pažljivo osoba doista pročitala obrazac za pristanak. I ovdje treba postupiti promišljeno, odnosno ustrajati u provjeri shvaćanja informiranog pristanka kada je riječ o istraživanjima koja prelaze granice minimalnog rizika istraživačkog postupka (jer takve provjere mogu biti „dvosjekli mač“, odnosno mogu potaknuti osipanje potencijalnog uzorka).

Kao specifičnost valja nadalje istaknuti proces dobivanja informiranog pristanka u kvalitativnim istraživanjima, koji je doista kontinuiran s obzirom na to da istraživačka situacija kod ovakvih metoda nerijetko ode u smjeru koji se nije mogao u potpunosti predvidjeti (Čorkalo Biruški, 2013). Čak i kod polustrukturiranih metoda, poput intervjua ili fokusnih grupa, mogućnost javljanja nepredvidivih sadržaja ili profesionalnih dilema je prisutna. Mogući neplanirani ishodi istraživačkog procesa ne odražavaju nužno (ne)kompetentno postupanje istraživača, već jednostavno postoje kao vjerojatnost. Stoga, kod kvalitativnih metoda ne možemo biti sigurni da prije procedure doista upoznajemo sudionika sa svim mogućim događanjima u istraživanju, no sudioniku možemo obećati da ćemo zadržati namjeru čuvanja njegova integriteta tijekom cijelog istraživačkog postupka.

Razmatranje detalja u vezi s informiranjem potencijalnih sudionika o istraživačkoj proceduri i traženje pristanka uvjetovano je istraživačkim nacrtom. O proceduri ishoda pristanka razmišlja se unaprijed, u fazi planiranja istraživanja. Ponekad sama metoda, poput opažanja ili *online* istraživanja, može biti jedan od čimbenika koji određuju mogućnost i/ili stupanj ukupnog informiranja. Ponekad, određene tehnike, poput unaprijed osmišljene obmane sudionika, mogu u potpunosti spriječiti uzimanje prethodnog informiranog pristanka.

Osim što planiranje obmane sudionika treba biti opravdano, ono ima višestruke etičke implikacije na samo istraživanje, povrh samog zaobilaženja uzimanja informiranog pristanka. Stoga se i o obmani razmišlja unaprijed, s ciljem maksimalne zaštite integriteta potencijalnih sudionika, ali i znanstvene procedure.

Korištenje obmane

Obmana se u psihologijskom istraživanju odnosi na namjerno zadržavanje dijela informacija (tzv. pasivna obmana) ili namjerno pogrešno informiranje (tzv. aktivna obmana) potencijalnih sudionika o istraživanju (Shaughnessy i sur., 2012; Banyard i Flanagan, 2005; Langdridge, 2004). Vrsta i stupanj obmane u planiranom istraživanju ovisi o istraživačkoj temi. Pasivna se obmana smatra manjim etičkim prekršajem jer ne podrazumijeva aktivnu laž već „samo“ prešućivanje istine. Tu spadaju tehnike skrivenog opažanja (lažno zrcalo) ili snimanja ponašanja, neprepoznato opažanje ponašanja, korištenje projektivnih tehnika pri ispitivanjima ličnosti, nesvjesno uvjetovanje ponašanja (reakcija), ispitivanje reakcija koje nije unaprijed najavljeno sudionicima (npr. naknadno dosjećanje podražajnog materijala) i sl. Pod aktivnu obmanu spadaju primjeri pogrešnog navođenja cilja istraživanja i istraživačke procedure, netočnog informiranja o istraživačkoj opremi i mjernim instrumentima, neistinitog identificiranja istraživača i njegovih suradnika (npr. korištenje tzv. pseudosudionika u istraživanju: skriveni suradnik istraživača koji svojim reakcijama provocira reakcije kod ostatka naivnih sudionika), davanje netočnih povratnih informacija o sposobnostima i psihičkim procesima, korištenje netočno predstavljenog placeba i sl.

Stupanj i kvaliteta psiholoških posljedica koje obmana ima na sudionike određuje ozbiljnost obmane. Kimmel (2012) razlikuje ozbiljne od blagih vrsta obmane. Ozbiljna obmana uzrokuje pogrešne zaključke povezane sa samopoznavanjem i ponašanjem sudionika, dok blaga obmana uzrokuje pogrešne zaključke o aspektima istraživanja, ali koji se ne reflektiraju na svijest o vlastitom ja-konceptu. Jasno je da ozbiljne vrste obmane ostavljaju neugodne posljedice na samog sudionika, stoga ih je teže opravdati pred etičkim odborom.

Obmana po svojoj definiciji narušava etičku obvezu prema poštovanju prava na informirani pristanak. Zašto se onda psiholozi-istraživači koriste obmanom u istraživanjima? Potreba za obmanom u kontekstu istraživanja odre-

đenih domena čovjekova doživljavanja i ponašanja osviještena je u trenutku kad su eksperimentalni psiholozi počeli kritički razmišljati o artificialnosti eksperimentalne situacije. Čovjek nije predvidljivo mehaničko biće koje će na zadani podražaj reagirati predvidljivom reakcijom. Razvoj kognitivne psihologije negdje u drugoj polovici 20. stoljeća pružio je detaljniji uvid u čovjekove reakcije te zapravo upozorio na činjenicu da sudionik ulazi u eksperimentalnu situaciju s određenim očekivanjima, vjerovanjima i pretpostavkama. Takvi kognitivni čimbenici „vode“ reakciju sudionika istraživanja u smjeru eksperimentatorovih očekivanja (sudionik pretpostavlja kako bi trebao reagirati). Stoga je temeljno opravdanje istraživača za korištenjem obmane zapravo metodološke prirode – činjenica da se takvim postupkom izbjegava pristranost pri odgoaranju. Uz osnovni metodološki razlog, obmana u istraživanjima može se opravdati i potencijalnim dobitima za sudionike, poput uvida u vlastite reakcije razotkrivene u situaciji obmane, ponosa zbog vlastitog doprinosa znanosti, boljeg razumijevanja znanosti i slično.

U današnje vrijeme upotreba obmane u psihologijskim istraživanjima podliježe strogoj prethodnoj evaluaciji nadležnog etičkog povjerenstva (onog kojem se podnosi prijava istraživanja). Obmana se formalno smatra opravdanom ako se drukčijim metodološkim postupkom ne može doći do spoznaje usporedive znanstvene vrijednosti, ako je moguće unaprijed prepoznati i umanjiti potencijalne rizike za sudionike te ako se planira vodeći računa pritom o ostalim relevantnim profesionalnim smjernicama ponašanja (Kimmel, 2012). Članak 27. Kodeksa etike psihološke djelatnosti daje upute važne za informiranje sudionika o istraživanju. Stavci 1., 3. i 6. pojašnjavaju kontekst obmane u istraživanjima te se navodi kako istraživač ne bi smio pogrešno informirati sudionika o istraživanju osim kad ne postoji drukčiji način dolaženja do visoko vrijedne znanstvene spoznaje. U tom se slučaju istraživač poziva da sve relevantne informacije sudionicima pruži odmah po završetku postupka te da moguće nepoželjne posljedice za sudionike reducira koliko god je to moguće. U 8. standardu APA-ina etičkog kodeksa dodatno se navodi kako se psiholozi neće koristiti onim vrstama obmane za koje se očekuje da bi mogle izazvati fizičku bol ili ozbiljne emocionalne posljedice. Također, preporučuje se upoznati sudionika s činjenicom da je bio zavaran najkasnije prije završetka postupka prikupljanja podataka (idealno odmah nakon njegova sudjelovanja) kako bi prije formiranja zaključaka mogao povući svoje podatke ako to želi.

Upoznavanje sa svrhom i ishodima obmane moguće je tek nakon postupka uzimanja podataka od sudionika, što zapravo znači da se u istraživanjima s obmanom potpuni informirani pristanak može dobiti tek nakon što su prikupljene informacije. I u tom slučaju zapravo uzimamo informirani pristanak na korištenje tih podataka, s obzirom na to da je sudjelovanje već izvedeno. Pojedinaac je sudjelovao u neistinito ili nepotpuno predstavljenoj proceduri, što bi zapravo značilo da je njegovo sudjelovanje *ishodeno*. Međutim, tu su se psiholozi dosjetili načina na koje se pristanak na sudjelovanje u istraživanju s obmanom može osnažiti u etičkom smislu.

Banyard (2005) opisuje dvije alternative informiranom pristanku: prethodni opći pristanak i pretpostavljeni informirani pristanak. Kod prethodnog općeg pristanka, budućim sudionicima u istraživanju prezentira se nekoliko različitih istraživačkih nacrti (koji zapravo nemaju veze s aktualnim istraživanjem, važno je da se razlikuju međusobno po metodologiji), među njima i onaj koji uključuje postupak obmane, te se traži da izraze bi li pristali sudjelovati u takvim istraživanjima. Ako potencijalni sudionik izrazi pristajanje na nacrt s obmanom, smatra se da načelno pristaje na takvu proceduru, i uključuje ga se u aktualno istraživanje. Druga je alternativa pretpostavljeni informirani pristanak kod kojeg se od skupine ljudi, usporedive s uzorkom planiranim za aktualno istraživanje s obmanom, traži da izraze bi li pristali sudjelovati u konkretnoj istraživačkoj proceduri. Ako većinski izraze svoj pristanak, pretpostavlja se da bi i aktualni sudionici postupili na jednak način. Ovakvi inicijalni pristanci zapravo mogu poslužiti kao dodatan argument za kretanje u istraživanje s obmanom (uz opravdanu znanstvenu vrijednost studije itd.). Svođenje rizika od sudjelovanja u istraživanju s obmanom na najniže razine (pažljivim planiranjem unaprijed, kao i naknadnim zbrinjavanjem eventualnih neugodnih posljedica) te pravovremeno informiranje sudionika o obmani, najvažniji su elementi istraživačke procedure koji čuvaju profesionalni dignitet istraživača ako su pažljivo promišljeni.

5.3.2. Faza provedbe i zaključivanja istraživanja

Kao što je prije istaknuto, o temeljnim elementima etike planiranog istraživanja razmišlja se unaprijed, u fazi planiranja istraživanja. Kada je riječ o etičkim standardima profesionalnog postupanja psihologa u vezi s provođenjem

istraživanja, a koji se odnose na postupanja nakon što su podatci prikupljeni, preostaje pojasniti koncept naknadnog izvještavanja i konačnog izvještavanja o provedenom istraživanju. Naknadno izvještavanje odnosi se na informacije o istraživanju koje dijelimo sa sudionicima, dok se konačno izvještavanje o provedenom istraživanju odnosi na informacije o istraživanju koje dijelimo s drugim istraživačima, pripadnicima naše struke i sa širom znanstvenom i općom javnosti.

Naknadno izvještavanje

Naknadno izvještavanje (engl. *debriefing*) odnosi se na postupak potpunog/dodatnog informiranja sudionika o istraživanju, nakon završenog procesa prikupljanja podataka. Prema svemu dosad navedenom, jasno je da psiholozi trebaju voditi računa o dobrobiti sudionika svojih istraživanja. Takva obveza ne prestaje jednom kad smo prikupili podatke, dapače, nužno je osigurati da sudionici iziđu iz istraživačkog procesa zadovoljni svojim sudjelovanjem (Shaughnessy i sur., 2012). Naknadnim izvještavanjem detaljno upoznajemo sudionike s prirodom i svrhom istraživanja, s njihovim rezultatima i postignućima, pojašnjavamo njihovu ulogu u istraživanju i educiramo ih općenito o istraživačkom procesu. Kao što je u prethodnom odlomku pojašnjeno, ako metodološka izvedba istraživanja uključuje obmanu, preporuka je da se ona kao takva razjasni odmah nakon prikupljanja podataka. U okviru naknadnog izvještavanja pruža se i mogućnost zbrinjavanja eventualnih negativnih posljedica izlaganja istraživačkom postupku (npr. savjetodavni intervju) ako se njima prelaze granice minimalnog rizika (članak 27. Kodeksa etike psihološke djelatnosti). Važno je napomenuti da postupkom naknadnog izvještavanja o istraživanju profitiraju sudionici, ali i istraživači. Potpunu sliku o učincima izlaganja sudionika istraživačkom postupku možemo dobiti upravo uvidom u subjektivna iskustva. Istraživač može pokušati predvidjeti osobna iskustva, međutim, tek povratna informacija sudionika daje potvrdu uspješnosti takvih predviđanja. U ovisnosti o takvoj informaciji, istraživači ne samo da oblikuju savjetodavne intervencije (usmjerene na održanje dobrobiti sudionika) nego i mogu provjeriti jesu li provedene tehnike rezultirale planiranim učincima. Recimo, u slučaju korištenja obmane, tek kroz naknadni razgovor sa sudionikom možemo provjeriti djelotvornost postupka, odnosno jesu li sudionici u

bilo kojem trenutku bili sumnjičavi (odnosno koliko smo uspješno zahvatili autentično ponašanje, misli, osjećaje).

Naknadno izvještavanje odnosi se na razgovor između sudionika istraživanja i istraživača. Kao takav, poprima formu socijalne interakcije pa treba voditi računa i o popratnim „nuspojavama“. Sudionici mogu osjećati nepisanu obvezu da budu uljudni, u krajnjoj liniji i da ugone istraživaču, pa se može dogoditi da određene informacije koje su relevantne zadrže za sebe ili ih iznesu u ublaženoj verziji. Shaughnessy i suradnici (2012) sugeriraju kako bi proces naknadnog izvještavanja trebao biti neformalan i indirektan, kako bi se izbjegle navedene moguće poteškoće. To se može ostvariti postavljanjem općih pitanja koja podrazumijevaju odgovore otvorenog formata (npr. Što mislite o kakvom je istraživanju ovdje riječ? Što mislite kakva je bila vaša uloga u ovom istraživanju? i sl.). Istraživač može potom postavljati i specifičnija potpitanja, no njima nikako ne bi smio navoditi sudionika na odgovore u određenom smjeru. Možemo zaključiti da naknadno izvještavanje zahtijeva određenu vještinu nepristranog intervjuiranja kod istraživača.

Pojasnivši osnovne aspekte naknadnog izvještavanja, jasno je da etički zahtjev prema takvoj radnji nije moguće realizirati u *online* istraživanjima (jer je kod ove metode istraživač odsutan iz same ispitivačke situacije). Kraut i suradnici (2004) ističu izostanak naknadnog izvještavanja u *online* istraživanjima kao jedan od etičkih izazova takvih istraživanja. Problem se može umanjiti na način da se generira obrazac s informacijama važnim za istraživanje pri završetku davanja podataka ili u slučaju odustajanja. Također, moguće je ponuditi *e-mail* adresu kao kontakt istraživača ili poveznicu na web-stranicu na kojoj se mogu dobiti sve relevantne informacije.

Izvještavanje o provedenom istraživanju

Osnovni princip kojim se psiholozi trebaju voditi kada je riječ o upoznavanju znanstvene, stručne te šire javnosti s rezultatima svojih istraživanja jest princip iskrenosti i poštenja. Iznošenje točnih činjenica uz uvažavanje osobnog i doprinosa drugih pojedinaca znanstvenom radu temelj je znanstvenog integriteta. Članak 29. Kodeksa etike psihološke djelatnosti donosi smjernice pri izvještavanju o istraživanju. Naglašava se ekstremna neetičnost čina plagiranja (kao i autoplagiranja) te zahtjev za petogodišnjim pohranjivanjem

protokola koji su korišteni u istraživanju, kao i trajnim čuvanjem računalne baze podataka proizišlih iz istraživanja. Čuvanje podataka prikupljenih istraživanjem omogućuje ponovnu analizu zaključaka, ako se javi potreba za tim. Plagiranje se odnosi na korištenje tuđeg rada (teksta) bez da se adekvatno referira, odnosno bez upućivanja na autora tog rada i smatra se ozbiljnim etičkim prekršajem. Pravila primjerenog referiranja na izvore u literaturi kojima se istraživači u području psihologije koriste pri pripremi vlastitih tekstova, sadržana su u sedmom izdanju APA-ina priručnika za objavljivanje (*Publication Manual of the American Psychological Association, Seventh Edition*). Osnovne smjernice pravilnog citiranja literature prikazane su u Poglavlju 4 ovog priručnika.

Nadalje, u članku 29. Kodeksa etike psihološke djelatnosti definira se značenje autorske zasluge isključivo kroz relativni znanstveni doprinos radu. Psiholog se može smatrati autorom ili suautorom na određenoj znanstvenoj publikaciji samo ako je sudjelovao u znanstvenoj izgradnji te publikacije, dok redosljed autora treba odražavati upravo poredak razlika u doprinosu (s tim da je prvi autor ujedno onaj koji je pružio najveći doprinos radu). Ako nam je netko pomogao s idejom (koja se pokazala bitnom za kasnije nastajanje znanstvenog rada) ili s prikupljanjem, kodiranjem i/ili unošenjem podataka u računalno, preporuka je da se ta osoba navede u fusnoti znanstvene publikacije (Rosnow i Rosenthal, 2013; Christensen, Johnson i Turner, 2015).

Već iz strukture samog etičkog standarda koji se odnosi na izvještavanje o istraživanju, jasno je kako samo izvještavanje zapravo ima svoju formu, bilo da je riječ o znanstvenom radu, knjizi, sudjelovanju na znanstvenoj konferenciji ili javnom nastupu. Ako istupamo sa zaključcima provedenog istraživanja, podrazumijeva se da pružamo kompletnu informaciju o njemu (iznosimo podatke o polazištu, uzorku, metodi, načinima obrade rezultata). Znanstveni izvještaj počiva na točnim informacijama o svim bitnim elementima znanstveno-istraživačkog procesa, što je važno jer omogućuje čitatelju da sam donese zaključak o valjanosti konkretnog istraživanja, ali i da replicira istraživanje s ciljem provjere valjanosti zaključaka. Uskraćivanje neke od relevantnih informacija čini izvještavanje o znanstvenom radu nekompletnim i zapravo pobuđuje sumnju u znanstvenu vjerodostojnost činjenica koje iznosimo.

Coolican (2014), međutim, ističe kako u isto vrijeme treba biti osjetljiv za mogući odjek rezultata istraživanja u javnosti. Drugim riječima, koliko god istraživači trebaju biti iskreni i otvoreni u komunikaciji kada je riječ o publiciranju njihova znanstvenog rada, toliko trebaju zadržati dozu opreza kada je riječ o istraživanjima koja bi mogla znatno utjecati na ljudske živote. Socijalno osjetljive istraživačke teme (teme koje sadrže elemente socijalnog rizika poput istraživanja održivosti rasnih/rodnih/spolnih stereotipa, kriminalnih ponašanja, razvojnih posljedica necijepljenja djece itd.) po svojoj su prirodi takve da privlače pozornost šire javnosti, a samim time i mogućnost pogrešnih interpretacija. Laička tumačenja znanstvenih istraživanja mogu imati znatan (nepovoljan) učinak na pojedinačne živote, pa čak i na oblikovanje određenih socijalnih politika koje mogu biti štetne. Tako je, na primjer, istraživanje Auyeunga i suradnika, provedeno na Sveučilištu u Cambridgeu 2009. godine, izvijestilo o vezi između lučenja visokih razina testosterona za vrijeme unutarmateričnog razvoja fetusa i kasnije manifestacije autističnih crta i ponašanja. Britanski mediji su do tolike razine izokrenuli tumačenje rezultata da se u široj društvenoj javnosti počelo raspravljati čak o uvođenju tzv. *screening* testova kojima bi se za vrijeme fetalnog razvoja mogla identificirati djeca čiji će razvoj „vjerojatno“ krenuti u smjeru autističnog spektra. Cijela je rasprava potaknula propitkivanje moralne osnove takvih testova, dok su se sami autori branili pokušavajući pružiti valjanu interpretaciju rezultata provedenog istraživanja, kao i pojašnjenje ciljeva koji su bili usmjereni na istraživanje potencijalnih uzročnih čimbenika autizma, a ne na opravdanje razvoja metodologije prenatalnog probira. Ovaj primjer može poslužiti kao svojevrsno upozorenje psiholozima o osjetljivosti sličnih istraživačkih tema i nužnosti znanstvene verifikacije zaključaka ovakvih istraživanja (ponovno evaluacijom rezultata i njihovom replikacijom). Žurba pri iznošenju udarnih vijesti i utrka za bombastičnim naslovima nisu predmet rada psihološke struke.

Dobronamjernost u djelovanju prema ljudima temelj je profesionalne prakse psihologa. Uza sve prethodno navedene obveze prema etičnom izvještavanju o rezultatima provedenih istraživanja, psiholozi su u ovoj konačnoj fazi zaključivanja istraživačkog procesa i dalje dužni individualno poštovati ljudska prava svakog pojedinog sudionika. Etika u ophođenju prema sudionicima istraživanja u fazi objave rezultata očituje se u obvezi prema čuva-

nju anonimnosti tih podataka. Identitet sudionika treba ostati zaštićen u svakoj fazi istraživačkog procesa. Pritom valja imati na umu kako identitet osim imena i prezimena, oblikuju i sociodemografski podatci (poput dobi, spola, mjesta stanovanja, pohađane škole, radnog mjesta itd.). I ovdje treba istaknuti specifičnosti kvalitativnih istraživanja kod kojih je identitet sudionika nerijetko poznat istraživaču, dok ponekad može biti prepoznat zbog jedinstvenosti iskustva koje je predmet istraživanja. Oprezno treba pristupiti i korištenju pseudonima ili navođenju citata iz kojih bi se također trebale ukloniti baš sve identifikacijske oznake. Ako se istraživanje provodi u maloj zajednici, to može biti osobito težak zadatak za istraživača. Poštovanju anonimnosti podataka u kvalitativnim istraživanjima svakako treba posvetiti dodatnu pozornost.

Konačno, zahtjev za zaštitom anonimnosti podataka u današnje doba podržan je i Općom uredbom o zaštiti podataka (GDPR) prema kojoj je pri svakom korištenju osobnih podataka dužno ishoditi pristanak za korištenjem takvih podataka te maksimalno štititi identitet pojedinca. Poštovanje GDPR-a zakonska je obveza svih punoljetnih građana Europske unije, dok se u kontekstu znanosti zapravo preklapa s etičkim standardima zaštite anonimnosti sudionika istraživanja i korištenja dobivenih podataka isključivo u znanstvene svrhe.

LITERATURA

- Auyeung, B., Baron-Cohen, S., Ashwin, E., Knickmeyer, R., Taylor, K. i Hackett, G. (2009). Fetal testosterone and autistic traits. *British Journal of Psychology*, 100, 1-22.
- Banyard, P. i Flanagan, C. (2005). *Ethical issues and guidelines in psychology*. Routledge.
- Bickman, L. (1974). The social power of a uniform. *Journal of Applied Social Psychology*, 4(4), 47-61.
- Burger, J. M. (2009). Replicating Milgram: Would people still obey today? *American Psychologist*, 64(1), 1-11.
- Christensen, L. B., Johnson, R. B. i Turner, L. A. (2015). Ethics in scientific research. U L. B. Christensen, R. B. Johnson i L. A. Turner (Ur.), *Research methods, design, and analysis* (str. 108-151). Pearson Education Limited.
- Coolican, H. (2014). *Research methods and statistics in psychology*. Psychology Press.
- Čorkalo Biruški, D. (2014). Etički izazovi kvalitativnih istraživanja u zajednici: Od planiranja do istraživačkog izvještaja. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(3), 393-423.
- Doliński, D., Grzyb, T., Folwarczny, M., Gryzbala, P., Krzyszycha, K., Martynowska, K. i Trojanowski, J. (2017). Would you deliver an electric shock in 2015? Obedience in the experimental paradigm developed by Stanley Milgram in the 50 years following the original studies. *Social Psychological and Personality Science*, 8(8), 927-933.
- Howitt, D. i Cramer, D. (2011). *Introduction to research methods in psychology*. Pearson Education Limited.
- Kimmel, A. J. (2012). Deception in research. U S. J. Knapp (Ur.), *APA Handbook of Ethics in Psychology (vol.2). Practice, Teaching, and Research* (str. 401-421). American Psychological Association.
- Kraut, R., Olson, J., Banaji, M. R., Bruckman, A., Cohen, J. i Couper, M. (2004). Psychological research online: Report of Board of Scientific Affairs' Advisory Group on the conduct of research on the Internet. *American Psychologist*, 59, 105-117.
- Langdrige, D. (2004). *Introduction to research methods and data analysis in*

- psychology*. Pearson Education Limited.
- Milgram, S. (1963). Bihevioral study of obedience. *Journal of Abnormal Psychology*, 67, 371-378.
- Price, P. C., Jhangiani, R. S. i Chiang, A. (2013). *Research methods in psychology*. 2nd Canadian Edition (Creative Commons Attribution – Non Commercial- ShareAlike 4.0 International License). Preuzeto s <https://opentextbc.ca/researchmethods/>
- Rosnow, R. L. i Rosenthal, R. (2013). Ethical cinsiderations and guideliness. U R. L. Rosnow (Ur.), *Beginning behavioral research: A conceptual primer* (str. 41-61). Pearson Education.
- Salkind, N. J. (2018). *Exploring research*. Pearson Education Limited.
- Shaughnessy, J. J., Zechmeister, E. B. i Zechmeister, J. S. (2012). *Research methods in psychology*. The McGraw-Hill Companies, Inc.